

# Про нові знахідки монет Подільського князівства

Олег Погорілець,  
Ростислав Саввов (Хмельницький)

Прошло вже три роки з часу публікації у журналі «Нумізматика і фалеристика» статті авторів, присвяченої відкриттю монет Подільського князівства, що існувало на українських землях в XIV ст. [1]. За минулий час зусиллями авторів та інших дослідників з'явилося декілька праць, в котрих вивчалися історичні обставини появи цих рідкісних монет пізнього середньовіччя, виникнення їхнього монетного типу, геральдичних зображень [2–7]. Також за цей час на Поділлі знайшлась ще одна подільська монета уже відомого типу.

У попередньому випуску журналу «Нумізматика і фалеристика» була опублікована стаття А. Шостопаля, де наводиться опис нових знахідок монет Подільського князівства та дається аналіз обставин їхнього випуску [8]. Дві нові срібні монети походять із Черкащини, та, як видно з публікації, належать до поодиноких випадкових знахідок. Нові монети, як і попередні, теж належать до карбування подільського князя Костянтина Коріатовича (1380 – до 1391). Таким чином, загальна кількість відомих монет

Костянтина зросла до семи, (рис. 1, таблиця), а топографія знахідок, окрім Поділля та Київщини, тепер поширилась на Черкащину, що входила в минулому до Подільського князівства. Одна з новознайдених монет Черкаси-1 належить до вже описаних монет Костянтина, інша Черкаси-2 – до нового, раніше невідомого типу, з іншим зображенням реверсу, зміненою легендою та зменшеною вагою.

Хоча А. Шостопал детально та ґрунтовно дослідив монети, автори вважають, що нові знахідки заслуговують на коментар та хотіли би дати щодо них свої міркування. Одразу зауважимо, що перша зі знайдених монет Черкаси-1 в дрібних деталях збігається з монетою Костянтина Дунаївці-1 та є уже третьою монетою, карбованою цією парою штемпелів (рис. 1). Її відмінність від попередніх двох – зменшена до 0,8 г вага пояснюється, на думку авторів, не розбіжністю ваги монет при карбуванні, а втратою маси в результаті перебування монети у вогні. Про це свідчать характерні сліди на поверхні монети та факт підвищеної крихкості монети, що призвело до її фрагментації під час очищення.

Зупинимося детальніше на іншій знайденій монеті Костянтина Черкаси-2. На її реверсі спостерігається зображення нового типу, яке раніше не було відомо для монет Костянтина – композиція з корон та, можливо, літер. На жаль, стан реверсу монети не дає можливості зробити більш певних висновків. Корони розташовані на периферії монетного кружка не симетрично, одна з них орієнтована назовні, а інша усередину. Наявність корони, орієнтованої усередину монети, виглядає випадковою. Можливо припустити, що під час виготовлення штемпеля спочатку було нанесено пунсоном зображення корони, помилково повернуте усередину. Далі, щоб не втрачати підготовлений штемпель, ще раз, на цей раз



Рис. 1. Монети Костянтина Коріатовича, розташовані у порядку співпадіння штемпелів:  
1 – монета Угорського Національного Музею (УНМ); 2 – Дунаївці-1; 3 – Черкаси-1; 4 – Дунаївці-2;  
5 – Городок-1; 6 – монета Національного Музею історії України (НМІУ); 7 – Черкаси-2.



вірно, було нанесено на штемпель зображення корони, орієнтованої назовні. Виглядає імовірно, що під короною було розміщено ініціал або аббревіатура титулу правителя. Легенда монети нового типу Черкаси-2, попри деякі зміни – заміни назви володінь «Смотрич» на «Поділля» та інший вигляд скорочень, схожа на легенди попередніх подільських монет та має подібну структуру. Привертає увагу поява в написах монети нового для монет

Костянтина знаку у вигляді вертикально орієнтованих двох крапок. У даному випадку це не розділовий знак, а знак скорочення. Автори згодні, хоча й з деякими зауваженнями, з варіантами прочитання легенди нової монети, запропонованими А. Шостопалом. На думку авторів, при її прочитанні необхідно враховувати наявні в написах знаки скорочення. У цьому випадку титули в легенді монети можуть збігатися з відомими з грамот титулами князів Коріатовичів [9]:

+MO(NETA): CONSTANT[I]NI / +DVCIS (HEREDIS ET): D(OMINI DE): PODOLI

*Монета Костянтина / князя, дідича та господаря Поділля (Подільської землі).*

Слід цілком погодитися з А. Шостопалом, що зміна в монетній легенді назви володінь з «Смотрич» на «Поділля» разом із заміною анжуйського герба угорських королів XIV ст. на композицію з короною, свідчить про істотну зміну владного статусу Костянтина. Можливо йдеться про поширення його суверенітету зі Смотрича на все Поділля. А. Шостопал вважає, що ця зміна відбулася після смерті Людовика Угорського (1342–1382) в період з 1382 по 1386 роки та означає вихід Костянтина з васальної залежності від Угорської корони. На думку авторів остання дата – 1386 р., імовірніша, якщо опиратись на датування подільського карбування за вагою львівських «руських грошиків» [10]. Взагалі, після черкаських знахідок, монети Костянтина за вагою та іншими ознаками можна розбити на дві групи. У першу (див. таблицю) входять п'ять монет № 1–5, з вагою, що перевищує один грам (середня вага 1,05 г, вага монети № 3 до уваги не бралася), усі вони мають на реверсі анжуйський герб, а в легенді вказано «Смотрич», як назва володінь.



a



b



Рис. 2. Монета (денарій, обол?) подільського князя Федора Коріатовича (1388–1394) (а) та зображення штрихового знаку на печатці Федора Коріатовича з його грамоти від 1403 р. (б).



1

2



3

4

5

6

Рис. 3. Корони на монеті Костянтина нового типу Черкаси-2 та монеті Федора (монети зображено в однаковому масштабі) порівняно із зображенням корон на монетах кінця XIV ст.:

1 – реверс монети Костянтина Черкаси-2; 2 – аверс монети Федора; 3 – празький гріш Вацлава II (1271–1305); 4 – львівський «руський грошик» Казимира III (1333–1370); 5 – півгріш Владислава Ягайла (1386–1434); 6 – денарій Владислава Ягайла (1386–1434); 7 – денарій Марії Угорської (1382–1385); 8 – денарій Людовика Угорського (1342–1382).

Друга група включає дві монети – НМІУ та нового типу Черкаси-2, зі зниженою вагою – до 0,72 г та 0,77 г відповідно. Також їх об'єднує своєрідний стиль зображення Св. Юрія-змієборця в характерному «шоломі», на відміну від першої групи, де він, схоже, зображений у німбі. Зниження ваги вказує на більш пізнє карбування монет другої групи. Автори вважають, що його потрібно віднести на кінець правління Костянтина, який помер між 1388–1391 рр.

На завершення коментарю хотілось би звернути увагу на таку обставину. В деяких роботах, присвячених монетам Подільського князівства, відштовхуючись від невеликої кількості знайдених монет, робиться висновок про малочисельність та епізодичність випуску монет Костянтина [7]. На думку авторів, такий висновок передчасний. Невелика кількість відомих подільських монет, насамперед, свідчить про їхню відсутність в скарбах того часу,

єдиним суттєвим джерелом надходження цих монет у наш час. Усі монети Костянтина, обставини знаходження яких відомі, знайдені як поодинокі монети. Нумізматичі відомо немало прикладів, коли поширена та масова у свій час монета, при певних історичних обставинах, могла майже не випадати в скарби і тому є рідкісною сьогодні. Наприклад, це стосується поширених в свій час, що відомо з документів, а тепер рідкісних мідних монет Молдови початку XV ст. [11]. Також



Рис. 4. Збільшене зображення ділянки аверса монети Федора Коріатовича з готичними літерами «С» та «О». Тонкими лініями вказано попередню деформацію монетного кружка – вдавнений відбиток знаку Федора з реверсу монети.

### Увага!

У № 3'07 в статті А. Шостопаля «Монети XIV ст. карбовані на Поділлі» вкралися прикрі помилки.

На стор. 24 друга колонка третій рядок знизу та третя колонка дев'ятий рядок зверху слова P-OPOLI слід читати P-ODOLI, а DVGIS як DVCIS.



## Метрологічні показники та штемпельні відмінності монет Костянтина

| Монета         | Час знаходження | Місце та обставини знаходження монети                              | Вага, г | Діаметр, мм | Проба         | Штемпель |         |
|----------------|-----------------|--|---------|-------------|---------------|----------|---------|
|                |                 |  |         |             |               | Аверс    | Реверс  |
| 1. Монета УНМ  | до 1887 р.      | Н/д З 1887 в УНМ з приватної колекції                              | 1,15    | 18,0        | Н/д<br>Висока | Да1****  | Др1**** |
| 2. Дунаївці-1  | до 2003 р.      | Дунаївці Хмельницької обл., поодинокі знахідка                     | 1,01    | 18,5        | Вище<br>900** | Да1      | Др1     |
| 3. Черкаси-1   | 2006            | с.Трушівці, Чигиринського р-ну Черкаської обл., поодинокі знахідка | 0,8*    | 18,5        | Н/д<br>Висока | Да1      | Др1     |
| 4. Дунаївці-2  | до 2004 р.      | Дунаївці Хмельницької обл., поодинокі знахідка                     | 1,02    | 17,5        | Вище<br>900** | Да2      | Др1     |
| 5. Городок-1   | 2005 р.         | Городок Хмельницької обл., поодинокі знахідка                      | 1,01    | 17,6        | Н/д<br>Висока | Да2      | Др1     |
| 6. Монета НМІУ | 1937 р.         | Вишгород Київської обл. Археологічні розкопки, поодинокі знахідка  | 0,72    | 18,0        | 900***        | Ва1      | Вр1     |
| 7. Черкаси-2   | до 1997 р.      | Черкаська – Вінницька обл. Н/д                                     | 0,77    | 18,5        | Н/д<br>Висока | Ча2      | Чр2     |

\* вага монети знижена внаслідок втрати маси.  
\*\* проба визначалася методом РФА в ННДРЦУ.  
\*\*\* проба визначалася НМІУ штриховим методом.  
\*\*\*\* Да1, Др1 – умовні позначення штемпельних варіантів аверсу та реверсу.

на кількість збережених монет впливали такі звичайні в минулому явища, як вилучення монет та заборона обігу. При оцінці обсягів карбування потрібно враховувати ці обставини. З іншого боку, виявлення існування декількох типів монети Костянтина свідчить про достатньо тривале їхнє карбування. Також монети Подільського князівства зафіксовані в джерелах початку XV ст., де вони виступають під назвою «подільські полугрошки» [12]. А виникнення на Поділлі в XV ст. регіональної лічби на основі так званої «подільської копи» теж є ймовірним наслідком їхнього активного обігу. Навряд чи все це могло би статися при короткочасній емісії подільських монет малого обсягу. Взагалі наразі це питання виглядає недостатньо дослідженим та потребує подальшого вивчення.

Надалі автори хотіли би зупинитись на одній особливості монети нового типу Черкаси-2, що дає змогу по новому підійти до проблеми атрибуції деяких давно відомих монет. Йдеться про новий для монет Костянтина елемент зображення – корону (рис. 3). Вона має три великих – один центральний та два бокових, крім того, чотири малих проміжних зубців, та чотири отвори в корпусі корони. Зображення корони було поширене в європейській іконографії монет XIV–XV ст. Найбільш відома корона з празького гроша – висока, з трьома великими зубцями, яка стала зразком для зображення корони на монетах сусідніх країн – Польщі, Угорщини. Корона такого ж типу присутня й на львівських монетах – «руських грошиках» та мідних денаріях. Потрібно підкреслити, що корона на монеті Костянтина відрізняється від цього поширеного типу опуклою формою та

пропорціями. Пошук подібного зображення корони виявив схоже зображення на монеті, яку деякі дослідники відносять також до карбування Подільського князівства, але не Костянтина, а його брата Федора Коріатовича (1388–1394) (рис. 2). Ця дрібна монета європейського типу була виявлена у великому скарбі кінця XIV ст. монет київського князя Володимира Ольгердовича (1363–1394), знайденого в 1911 р. в Сосниці [13]. Монета має на одному боці знак складної форми у вигляді літери «М», з середини якої проростає подвійний хрест з розсіченими кінцями. Непевна атрибуція цієї монети Федору Коріатовичу [14] ґрунтувалась на схожості цього зображення (рис. 2, а) до штрихового знаку з двосторонньої печатки Федора (рис. 2, б) від грамоти 1403 р. [15]. У цій грамоті Федір, ув'язнений під Краковом, після невдалої спроби повернутися разом з братом Василем із Закарпаття та знову заволодіти Поділлям, відмовлявся в обмін на свободу від прав на Подільське князівство. До нашого часу печатка не збереглася й відома тільки з опису при інвентаризації польського королівського архіву в 1595 р. Саме на аверсі монети Федора можна бачити корону, за формою подібної до корони, розміщеної на монеті Костянтина Черкаси-2 (рис. 3). Проте спроби авторів визначити для порівняння її точні розміри по зображенням з публікацій були незадовільні. Під короною монети Федора деякі дослідники вбачали людську голову [14], інші – рослину [16]. Також вважалося, що там зображено дві готичні літери, по одній версії «С» та «О» [17], по іншій «d» та «P» [7]. Вочевидь, що ця невизначеність з розмірами корони та трактуванням зображення аверсу вимагала подальшого вивчення монети Федора.

З люб'язного дозволу НМІУ автори отримали можливість ознайомитися з монетою Федора. Дослідження цієї невеликої за розмірами 13,5 на 12 мм, виготовленої з низькопробного срібла, вагою 0,30 г, монети показало, що зображення корони на монеті Костянтина нового типу та на монеті Федора майже збігаються не тільки за формою, а й за розмірами. Отже, при виготовленні штемпелів обох цих монет використовувалися майже тотожні пунсони. А це дає можливість припустити, що монета Федора карбувалась на тому самому монетному дворі, що й монета Костянтина. Ця обставина дає можливість, на думку авторів, відкинути сумніви відносно належності монети із сосницького скарбу Федору Коріатовичу.

Обстеження монети Федора також показало, що вона має специфічну деформацію поверхні, яка виникає, коли під час карбування відкарбована монета залишається в одному зі штемпелів. Тоді під час подальшого карбування на новому монетному кружку на обох боках відкарбовується позитивне та негативне зображення одного зі штемпелів. У даному випадку це була сторона із зображенням знаку Федора. Брак був виправлений, монетний кружок з дефектними зображеннями після певного повороту в штемпелях був повторно перекарбований. У результаті новий рельєф наклався на попередній, що створило заплутану картину зображень на монеті (рис. 4). Вочевидь, ця обставина стала причиною різного бачення зображення аверсу монети Федора попередніми дослідниками, незважаючи на те, що сама монета знаходиться в доброму стані, не має навіть слідів потертості. Прискіпливе обстеження аверсу монети



авторами, з використанням бінокулярного мікроскопу, не залишило ніяких сумнівів щодо вірності версії про розміщення під короною двох латинських літер в готичному стилі «С» та «О» [17]. Крапка, яку можна бачити між цими літерами, є наслідком розмітки штемпеля циркулем. Такі центральні крапки теж зустрічаються на монетах Костянтина. Під літерами спостерігається елемент декору у вигляді трьох кілець, який часто зустрічається на монетах того часу, наприклад, на польських півгрошах Казимира III (1333–1370), угорських монетах та львівських «руських грошиках».

Що означають розташовані під короною літери «С» та «О» – це ініціали монетного сеньйора чи якась інша аббревіатура? На жаль, очевидної та простої інтерпретації цього скорочення не видно, так само як і інших комбінацій цих літер «ОС», «ОД», «ДО», які могли би виникнути при помилковому нанесенні пунсонами напису на штемпель. Мається на увазі переміна літер місцями, а також дзеркальний напис у зворотному напрямку (готичне «С» виглядає в такому випадку як «D»), такі помилки часто зустрічаються на монетах того часу. Використання на дрібних монетах скорочень було поширено в XIV ст., зокрема, у нумізматиці Польщі, Угорщини, сусіднього Львова. Літерою (літерами) указувалося ім'я правителя, інколи його титули, місце карбування, монетар (особливо для провінційних монетних дворів). Дрібні літери, розташовані з боків центрального зображення, звичайно, означали знаки монетного двору. Для подільського князя Федора (в написанні латиною «Theodogus») можливо було би гіпотетично очікувати таких аббревіатур: «Т» – Федір, «ТД», або «ДТ» – князь Федір, «ТДР» – Федір князь Поділля. Нічого подібного на монеті ми не бачимо. Необхідно підкреслити, що для Федора інших імен не відомо, отже схоже, що в аббревіатуру на монеті його ім'я не входить. Це доволі дивно, зважаючи на те, що під короною, звичайно, розміщали ініціал правителя. Взагалі дві літери під короною співвідносяться скоріше з іменами двох правителів, чим з подвійним іменем одного. Для Подільського князівства відомо про сумісне правління Костянтина та Федора та, можливо, Федора та Василя, але ці варіанти теж не відповідають аббревіатурі. Схоже, що пошуки задовільного трактування цього скорочення потрібно вести в інших напрямках.

Запропоноване Є. Іванаускасом та Р. Дучісом розкриття аббревіатури на монеті

Федора як «Camenecz Oppidum» (Кам'янець укріплення) не виглядає переконливим [17]. По-перше, назва міста на монетах того часу в усіх відомих авторам випадках позначалась однією літерою, без усяких доповнень. По-друге, «Oppidum» у перекладі з латини означає укріплений пункт, провінційне містечко, щось невелике, на відміну від фортеці «Castro» та міста «Civitas». Навряд чи так могли називати другу столицю Подільського князівства Кам'янець-Подільський в 90-х роках XIV ст., який ще в 1374 р. отримав німецьке право на самоуправління, та в якому вже у 1388 р., крім місцевих жителів, фіксується наявність вірменської общини. Взагалі вираз «Oppidum» по відношенню до Кам'янця в документах не зустрічається, а використовується «Civitas». На жаль, у ці документи належать вже до XV–XVI ст. У грамоті Ягайла Вітовту від 1394 р., яка збігається з часом карбування монети Федора, Кам'янець позначають «Castro» [18].

Можливо було теж запропонувати деякі варіанти розкриття аббревіатури, наприклад, такий як «Camenensis Obol» (Кам'янецький Обол), однак він також сумнівний, оскільки звичай розміщати назву номіналу на монеті поширився пізніше, та як для обола (1 обол = 1/2 денарія = 1/24 гроша) монета Федора (вага 0,30 г, 600 проба за визначенням НМІУ) заважка. В іншому варіанті аббревіатура могла бути знаками монетного двору, де «С» означає Кам'янець, а «О» ініціал монетаря. Подібним чином позначалися угорські монети того часу, карбовані на монетному дворі у Кремниці. Слабким місцем цієї гіпотези є те, що ці літери завеликі для службового напису, до того ж займають на монеті не належне їм центральне положення, ще й під короною.

Отже, питання розкриття аббревіатури на монеті Федора залишається відкритим. Будемо сподіватися на майбутні знахідки монет Костянтина Черкаси-2 в доброму стані, що дасть змогу впевнено прочитати та розкрити скорочення на монеті. Можливо, що це стане ключем для розкриття аббревіатури й на монеті Федора.

#### Список літератури

1. **Погорілець О., Саввов Р.** Монета подільського князя Костянтина. // Нумізмати́ка і Фалеристика. – 2004. – № 3.
2. **Білецька О. В.** Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області. – Одеса, 2004. – 416 с.
3. **Погорілець О. Г., Саввов Р. В.** Карбування монети на Поділлі в другій

половині XIV ст. // Матеріали міжнародної наукової конференції. **Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність.** Львів, 2004. – Львів, 2005. – С. 145–153.;

4. **Погорілець О. Г., Саввов Р. В.** Монеты подольского князя Константина Кориатовича (вторая половина XIV в.). // Тезисы докладов и сообщений XIII Всероссийской нумизматической конференции. – Москва, 2005. – С. 109–110;

5. **Погорілець О. Г., Саввов Р. В.** Начало чеканки монеты в южных землях Великого княжества Литовского (вторая половина XIV в.). // Тезисы докладов Международной нумизматической конференции, посвященной 150-летию Национального музея Литвы. – Вильнюс, 2006. – С. 238.

6. **Крижанівський А., Шуст Р.** До генези іконографії та метрологічних показників монет Подільського князівства другої половини XIV ст. // Нумізмати́ка і Фалеристика. – 2005. – № 2.

7. **Гулецькі Д., Грамыка А., Криваручка А.** Манеты Беларуси да 1707 года. – Мінськ, 2007. – С. 67–68.

8. **Шостопал А.** Монети XIV ст. карбовані на Поділлі. // Нумізмати́ка і фалеристика – 2007. – № 2.

9. **Грамоти XIV ст.** – К., 1974. № 24.

10. **Крижанівський А.** До питання генези руських монет Казимира III. // «А се его сребро». Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М.Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. – К., 2002. – С. 195.

11. **Бырня П. П., Руссев Н. Д.** Монеты средневековой Молдавии. // Stratum №6. 1999. – С. 183 – 191.

12. **Грамоти XIV ст.** – К., 1974. – № 57.

13. **Котляр М. Ф.** Грошовий обіг на Україні доби феодалізму. – Київ, 1971. – С. 72–74, 86.

14. **Е. Ivanauskas, M. Balčius.** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų. – Vilnius, 1994. – S. 47.

15. **Puzyna J.** Korjat i Korjatowicze. // Ateneum Wileńskie. R. VII – z. 3 – 4. – Wilno, 1930. – S. 454.

16. **Котляр Н. Ф.** Клад монет Владимира Ольгердовича. // Нумизматика и Эпиграфика, т. VIII, 1970. – С. 100.

17. **Ivanauskas E., Douchis R.** Coins of Lithuania. 1386-1707. – Vilnius, 1999. – P. 24.

18. **Tęgowski J.** Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku. // Teki Krakowskie 5, 1997. – S. 175.

*Автори висловлюють щирі подяки за допомогу у роботі завідуючій нумізмати́чного відділу НМІУ З.О. Зразюк та зберігачу музею В.В. Дубицькій.*